

7. Савченко І. В. Козацький фактор у адміністративній політиці російського уряду у 70–80-х роках XVIII століття // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. – К., 2001. – Вип. 6.
8. Слабченко М. Паланкова організація Запорозьких вольностей // Козирев В. К. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття.) – Запоріжжя, 1999.
9. Шиян Р. І. Діяльність земських комісарів на території колишніх Запорозьких Вольностей у перші роки ліквідації Запорозького устрою // Наукові праці історичного факультету Запорозького державного університету. – Запоріжжя, 1999. – Вип. VI.
10. Эварницкий Д. И. Вольности запорожских казаков: Историко-топографический очерк с приложением трех карт. – СПб., 1890.

Summary

Basing on the published and non-published primary sources, the article describes the problem questions of administrative system and territorial configuration of «Freedoms of Zaporozhzhian Cossack Host» in 1734–1775.

С. С. Дідик

ДВІ МОДЕЛІ КОЛОНІЗАЦІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (З ІСТОРІЇ НОВОЇ СЕРБІЇ І НОВОСЛОБІДСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ПОЛКУ)

XVIII ст. стало періодом інтенсивного освоєння і залюднення Степової України. Колонізація відбувалася як з волі російського уряду, так і самопливом. Так, у XVIII столітті царський уряд санкціонує оселення на українських територіях різних християнських народів: сербів, хорватів, македонців, молдаван, болгар. А паралельно з цією урядовою колонізацією йшло, можна сказати, народне, селянсько-козацьке освоєння українських земель.

У цій статті ми розглядаємо колонізаційні процеси Південної України і намагаємося висвітлити особливості колонізації Степової України на прикладі Нової Сербії (1751–1764) та на прикладі Новослобідського козацького полку (1753–1764). Питання про новосербську колонізацію українських територій та заселення незалюднених “Задніпровських місць” новослобідським козацтвом не нове в українській історичній науці. Свого часу цієї проблеми торкалися такі відомі історики, як А. Скальковський, Н. Полонська-Василенко, С. Шамрай, Д. Багалій, В. Кабузан, О. Посулько, В. Пірко та інші. Але переважна більшість дослідників, як правило, розглядала колонізаційні процеси всієї Південної України або приділяла увагу одному з цих поселень – Новій Сербії або Новослобідському полку. Ми ж спробуємо в своїй статті порівняти дві моделі колонізації – урядову та народну.

Намагаючись забезпечити охорону кордонів і залюднити землі Південної України, російський уряд вирішив надати провіднику сербських колоністів І. Хорвату частину території так званих “Задніпровських місць” – земель у межах річки Дніпра й Південного Бугу, що в 1732 р. відійшли до Росії і вважалася безлюдними [1, с. 351–352]. Майбутній територіальний округ було названо Новою Сербією. Населення Нової Сербії мало бути іноземного, слов’янського походження. Наказами Сенату її регламентувалося заселяти тільки сербами, македонцями, болгарами, волохами [2, с. 570–577, 581–585, 625–626]. Досить складно визначити кількість жителів в Новій Сербії, оскільки І–ІІ всеросійські ревізії охоплювали невелику кількість населення, а пізніше національність населення не фіксувалась [3, с. 55]. У нас є дані, що в грудні 1754 р. на території Нової Сербії жило 2225 осіб чоловічої і 1694 особи жіночої статі, а разом 3919 осіб. За національним складом населення поділялося на сербів – 257 осіб (11,56%); волохів – 1676 осіб (75,33%); македонців – 124 особи (5,58%); угорців – 79 осіб (3,56%); болгар – 57 осіб (2,53%); німців – 32 особи (1,44%). У 1757 р. всіх іноземних переселенців було 5482 особи обох статей [4, с. 88]. У Новій Сербії залишилося чимало українців. Важко назвати конкретні цифри, оскільки через офіційну заборону Сенату українці могли лишитися в Новій Сербії нелегально, або ж були записані як інша дозволена нація, наприклад молдавани, яких було чимало. Дуже скоро первісна постанова – негайно виселити з Нової Сербії все “безуказне” населення – була замінена компромісним дозволом залишити їх. Українців, яким офіційно дозволили залишитися в новосербських полках, можна поділити на три категорії: 1) наймити, які не мали своїх хат і майна, жили і працювали в господарствах новосербців; 2) ремісники, які були дуже потрібні в Новій Сербії; 3) “денщики” – селяни, оселені на рангових землях новосербського офіцерства, які відбували повинності на користь останніх. Сенат чітко регламентував кількість “денщиків”, дозволяв селитися в Новій Сербії лише вихідцям із-за кордону, і заборонялося приймати українців-втікачів з Гетьманщини і

Слобожанщини. У нас є дані, що в 1760-х рр. у Новій Сербії жило 5044 душ обох статей українського населення [5, с. 191–192, 193–196]. Це досить велика кількість, яка свідчить, що українці відігравали не останню роль у процесі заселення Нової Сербії. Взагалі, вище наведені приклади дають нам підстави вважати, що національний склад новосербського населення був дуже строкатий.

На територіях, наданих під поселення сербів, вже не один рік проживало українське населення, яке прийшло сюди самопливом. Українці засновували чимало населених пунктів, почали господарсько освоювати ці землі. Сенат аж ніяк не брав до уваги той факт, що українського тубільного населення було значно більше, ніж прибулого іноземного. Так, на 1752 р. у “Задніпровських місцях” нараховувалося близько 4000 дворів, а це приблизно 12 тисяч осіб чоловічої статі [6, с. 664–667; 4, с. 78–79, 88], що в 3–4 рази більше, ніж було всього новосербських колоністів у перші роки існування Нової Сербії. Із цих 4000 дворів 195 належало вихідцям із Польщі (переважно українцям) та Молдавії, 643 двори належали так званім “старожилам” – українським селянам, які досить давно осіли на цих територіях, і більшість – 3170 дворів – належали вихідцям “із Малороссийских, Слободских полков и Запорожья”, а також козакам і старшині Миргородських і Полтавських полків [6, с. 664–667]. Оскільки це українське населення оселилося тут “безуказно”, то Сенат наказав виселити його з території “Задніпровських місць” у “прежние места”, тобто в Малоросію. Українська людність повинна була продати своє майно прибульцям-сербам і звільнити ці території протягом півроку [2, с. 570–577, 729–731].

Але українське населення аж ніяк не збиралося повертатися в Малоросію, у кріпацьку неволю. До того ж, найбільш заможні з цієї людності не могли так швидко розпродати своє майно і ліквідувати господарства. Тому населення починає протидіяти сенатським указам і розпорядженням, тікає за межі Російської імперії в Польщу, також на Запоріжжя і на території, які розташовувалися південніше Нової Сербії. Уряд, намагаючись стримати втечі українського населення, видавав накази про затримання втікачів, але його заходи були марними і не могли спинити рух населення [7, арк. 2–3]. Щоб не допустити цих втеч за кордон, оскільки край був і так малозалюднений, а також щоб почати економічне освоєння регіону, уряд приймає компромісне рішення і організовує з української людності Новослобідський козацький полк, за прикладом козацьких полків Слобідської України [8, с. 64–65, 125–127]. Організація цього полку сприяла б не тільки господарському освоєнню краю, а й дозволила б залучити українську людність на військову службу, забезпечила б охорону російських кордонів [7, с. 4].

У Новій Сербії та Новослобідського полку було чимало спільного. Російський Сенат у своїх указах, напевно, для більшої зручності називав ці два поселення однією спільною назвою – “Нова Сербія” [9, с. 85–86], “Новосербське поселення” [9, с. 657–668; 3, с. 378]. Так, в указі про створення Новоросійської губернії від 22 березня 1764 р. немає ні слова про Новослобідський полк, а вживається спільна назва Новосербське поселення [9, с. 657–668]. Мабуть територіальна близькість і спільне підпорядкування Головному командирі Новосербського поселення давали підстави поєднувати ці два поселення однією назвою – Новосербське поселення. Але в кількох указах все ж такі зустрічаємо приклади того, що Сенат розрізняв ці два поселення. Таким, наприклад, був указ Сенату від 22 лютого 1755 р. про запровадження карантинних будинків при прикордонних митницях. У цьому указі назви Нова Сербія і Новослобідський полк називаються окремо. В іншому указі від 14 серпня 1761 р. Сенат щодо Новослобідського полку вжив назву “казацкое поселение за рубежом Новой Сербии” [10, с. 770–771].

Спільним було і те, що Нова Сербія і Новослобідський полк знаходилися в безпосередній близькості до польського кордону. Але Новослобідське формування до того ж межувало ще із Запорізькими Вольностями та з татарськими територіями. Отже, у випадку татарського нападу Нова Сербія була в більш сприятливому і захищеному положенні, ніж Новослобідський полк. У постанові Сенату від 31 березня і 1 квітня ми знаходимо певні натяки на те, що Новослобідське поселення у випадку татарського набігу чи війни мало прикривати Нову Сербію [8, с. 64–65].

На ці два поселення покладалися однакові функції – це охорона кордонів Російської держави та боротьба з гайдамацтвом [11, с. 378; 12, арк. 47–48]. А під час Семилітньої війни (1756–1763 рр.) новосерби та новослобожане брали участь у ній у складі Новосербського корпусу [1, с. 352–352; 3, с. 85].

Були спільні моменти і в системі управління цими двома поселеннями. Вищим органом влади для Новосербського поселення був російський Сенат [10, с. 770–771; 5, с. 98–99]. Другим вищим органом влади для Нової Сербії і Новослобідського полку був Київський генерал-губернатор, який мав дуже широкі повноваження. У крайніх випадках новосербська та новослобідська людність могли апелювати до нього [5, с. 99–100; 10, с. 770–771]. На місцевому рівні Новосербське поселення було підпорядковане Головному командирі. Другою особою в Новосербському поселенні, так би мовити першим заступником Головного командира, був комендант фортеці Св. Єлизавети. Але якщо ці дві особи мали повну владу над новослобідським населенням, то в випадку з новосербським населенням вплив цих керівників залежав від особистих якостей і авторитету цих посадовців [3, с. 73–75]. Над Новосербським поселенням велику владу мав його засновник генерал-лейтенант І. Хорват. Із часом він

виборював для себе все нові і нові права та привілеї [3, с. 77]. Його владу аж ніяк не можна було порівняти з тими повноваженнями, які мав полковник Новослобідського полку. Вона була набагато сильнішою, а в певні моменти існування Нової Сербії І. Хорват навіть міг протидіяти коменданту фортеці Св. Єлизавети, як було в випадку з комендантом М. Муравйовим [3, с. 75–76]. Такого собі аж ніяк не міг дозволити полковник Новослобідського полку, який був повністю підпорядкований владі коменданта. Комендант міг призначати полковника і старшину полку, міг їх змінювати на свій розсуд [13, с. 253–254; 14, арк. 1; 12, арк. 47–48; 15, арк. 54; 16, арк. 82].

Певний час населення Нової Сербії і Новослобідського полку були підпорядковані Гарнізонній канцелярії, яка знаходилася в фортеці Св. Єлизавети і в свою чергу підпорядковувалась коменданту фортеці [5, с. 77; 17, арк. 59; 2, с. 570–571]. У 1759 р. була створена канцелярія Новосербського корпусу, яка мала вплив на всі сфери життя Нової Сербії, і їй підпорядковувалися полкові канцелярії сербських полків. Очолював канцелярії Новосербського корпусу І. Хорват. Полкова канцелярія Новослобідського формування мала владу над сотенними канцеляріями і підпорядковувалась Гарнізонній канцелярії [14, арк. 1; 17, арк. 59].

Стосовно адміністративного устрою були певні відмінності. Хоча Новослобідський полк також складався із сотень-слобід [13, с. 266], як і обидва Новосербські полки – Гусарський і Пандурський, які склалися з поселень-рот [3, с. 55–57, 80], але на відміну від Новосербських полків, сотні в Новослобідському полку не були розмежовані [10, с. 770–771; 17, арк. 59; 18, арк. 79]. Під розмежуванням треба розуміти розподіл землі Новослобідського полку на сотні і чітке наділення землею козаків і старшини полку “по пропорции его звания” [18, арк. 79].

На території Новослобідського полку, окрім підлеглої полковій старшині людності, розташовувалися ще розкольнічі слободи, які не підпорядковувалися Новослобідській канцелярії, мали свого особистого начальника і підпорядковувалися коменданту фортеці та його канцелярії [19, арк. 68; 20, арк. 47; 9, с. 79–80].

Ставлення уряду до цих двох поселень не було однаковим. Варто процитувати слова одного з аматорів історії В. Яструбова, що надрукував деякі документи стосовно історії Нової Сербії і Новослобідського полку, які яскраво показують нам ставлення уряду до цих двох поселень: «Видно по всему, что Новокозачий Слободской полк считался пасынком местной администрацией. Он и до сих пор остается в науке в положении пасынка, скрываясь в тени, отбрасываемой сербскими поселениями, которые на деле имели для колонизации края меньше значения, чем Новослободское поселение» [21, с. 562]. В інструкції, даній новому коменданту фортеці Св. Єлизавети Г. Толстому, російський уряд наголошує, що він має дбати головним чином про Новосербський корпус, всіяко йому сприяти і допомагати, і в жодному разі не робити так, як робив його попередник М. Муравйов, який більше піклувався про Новослобідське козацьке поселення при фортеці Св. Єлизавети, намагався частину привілеїв і угідь Нової Сербії передати Новослобідському полку [7, арк. 11]. Отже, російський уряд усіяко сприяв і підтримував новосербську колонізацію, вважав її головною і першочерговою справою. Про це також свідчить і той факт, що Сенат наказав звільнити землі, надані під Нову Сербію, і переселити українське населення, якого було набагато більше, ніж прийшлого новосербського [4, с. 88]. Про зацікавленість російського уряду справою сербської колонізації можуть свідчити хоча б кількість указів і розпоряджень Сенату стосовно Нової Сербії. Їх нараховується кілька десятків у “Полном собрании законов Российской империи” та “Сенатском Архиве”. У той же час про благоустрій Новослобідського поселення ми знаходимо значно менше указів і розпоряджень у цих же зібраннях.

На організацію Новосербського поселення уряд витратив чималі гроші. Загальна сума становить до 700 тисяч рублів державної казни: у 1752 р. – 55 тисяч рублів, у 1753 р. – 50 тисяч, у 1754 р. – 104 тисячі, у 1755 р. – 51 тисяча, у 1756 р. – 50 тисяч рублів [4, с. 89]. Сума досить значна, як на ті часи. Але заради справедливості треба сказати, що не всі ці кошти пішли на влаштування поселень Новосербського корпусу. Частина цих грошей використовувалася на будівельні роботи при фортеці Св. Єлизавети, ведення розвідувальної діяльності, так званих “секретных дел и посылок”, на зносини з урядом – “Санкт-Петербургские посылки”, на виплату жалування офіцерам та інше. У той же час ми не знаходимо інформацію про фінансування Новослобідського полку. Без сумніву, воно було, але розміри його були значно скромнішими, більш того, ми припускаємо, що гроші на заснування Новослобідського поселення взяли з Новосербської суми.

Засновуючи Нову Сербію, уряд, окрім надання фінансування, наділив її населення чималими пільгами і привілеями. Так, тим особам, що несли службу в новосербських полках, вже у 1752 р. було дозволено безмитно торгувати з сусідніми державами, Польщею, Кримськими областями, Молдавією. Але товари, які вивозилися з Росії чи України, обкладалися митом [2, с. 581–585]. Того ж року в Нову Сербію поширювалася російська монета і вказувалося, що від мита звільнялися товари, що йшли з Гетьманщини і Слобожанщини, які були необхідні для харчування і господарства новосербців [3, с. 93]. А в 1760 р. уряд іде на нові поступки: дозволяє приганяти худобу в Нову Сербію з Малоросії не сплачуючи мита. Також Сенат підтверджує свої попередні розпорядження щодо продуктів харчування

– “съесныи, хлебные припасы” з України для Новосербії не обкладалися митом [10, с. 483]. Стосовно території Новослобідського полку, ми не знаходимо якихось конкретних розпоряджень царського уряду щодо торгівлі новослобідського козацтва і старшини. Більш того, ми знаходимо інформацію про те, що виключні права на ведення торгівлі біля Єлизаветинської фортеці надавалися російським купцям-розкольникам [9, с. 79–80]. Тобто таким чином обмежувалася торгівля новослобідського населення. Але нам відомо чимало фактів про заняття козацтва і старшини полку торгівлею і підприємницькою діяльністю [5, с. 189–190; 22, арк. 10; 23, арк. 80; 19, арк. 71–72]. Отже, ми вважаємо, що певні пільги в торговельних справах мало і новослобідське козацтво.

Так сталося, що при заснуванні Нової Сербії її людність отримала кращі угіддя: пасовища, ліси, луки, сіножаті. А Новослобідському полку постійно не вистачало своїх угідь. Так, новослобідські козаки-депутати в 1761 р. скаржилися Сенату, що полку не вистачає землі і лісу. Сенат наказав розглянути і вирішити це питання спільно генерал-аншефу П. Стрешневу, генерал-майору І. Хорвату та коменданту М. Муравйову. І якщо буде потреба в збільшенні землі, то її добавлять козакам полку з “дач Новосербських”. Щодо лісу, то його дозволено брати з Чорного Лісу [10, с. 770–771]. Про брак потрібних угідь у Новослобідському полку свідчать і документи фортеці Св. Єлизавети, наприклад, прохання новослобідського сотника слободи Тройницької до полковника Адобаша дозволити відправити в канцелярію пандурського полку Новосербського корпусу делегатів для укладання угоди про оренду сінокосів, нив, луків цього полку [21, с. 570–571]. Через брак своїх пасовищ, новослобожани орендували сіножаті в новосербців або ж наймалися до них косити сіно, щоб домовлену частину забрати собі як платню за роботу. Про це свідчать скарги новослобідських сотників на новосербських пандурів і гусар, які не дають новослобожанам забрати домовлену частину накошеного сіна [21, с. 574–575]. Були випадки, коли через брак палива для опалювання хат новослобожани тікали в Польщу [21, с. 580–581]. Не дивно, що між новосербською та новослобідською людністю часто траплялися конфлікти і непорозуміння, переважно через угіддя, причому новосерби, відчуваючи за собою підтримку уряду, займали наступальну позицію і всіляко пригнобляли новослобідську людність: захоплювали пасовища, худобу, іноді полонили самих новослобожан і примушували їх працювати на себе [21, с. 568–576]; перешкоджали брати будівельні матеріали з Чорного Лісу, який знаходився на території Нової Сербії [7, арк. 10].

Але треба зауважити, що і новослобожани віддачували новосербцям тією ж монетою. Так, не стерпівши утисків і образ від сербського прапорщика Янова, слобідський сотник Х. Лихо (Лішевський) разом із двадцятьма козаками наїхав на один з новосербських шанців і жорстоко помстився сербам [13, с. 265; 24]. Ще один слобідський сотник Тишківської слободи наїхав на Архангельський шанець і забрав сіно, накошене на сіножатях 4-ї роти пандурського полку [3, с. 127]. А в 1760 р. І. Хорват скаржився в Сенат на новослобожан Омельницької слободи, які нападають, грабують і б'ють його гусар [7, арк. 11].

Незважаючи на активну підтримку з боку російського уряду, іноземна колонізація з самого початку протікала недостатньо інтенсивно: з-за кордону приходило мало людей, і землі відведені під їхнє поселення залюднювалися повільно. Якщо порівняти чисельність населення Нової Сербії і Новослобідського полку, то можна зробити висновки, що за кількістю населення Новослобідське поселення значно перевищувало Новосербське поселення. Населення Нової Сербії за кількісними показниками так і не змогло наздогнати українське населення “Задніпровських місць” в 1745 р. [4, с. 88–89; 3, с. 47, 91, 93]. Так, на 1761 рік у Новій Сербії нараховувалося 6305 душ чоловічої статі, тоді як в 1745 р. українців у цих місцях проживало 9660 осіб чоловічої статі, а в 1752 р. 12024 особи чоловічої статі [4, с. 88]. У той же час заселення Новослобідського полку йшло більш інтенсивно і без особливих витрат державної казни. Вже у 1754 р. населення Новослобідського поселення кількісно значно випередило найбільш високі цифри народонаселення Нової Сербії початку 60-х рр. XVIII ст. (7482 особи чоловічої статі в Новослобідському поселенні і 6305 – в Новій Сербії). А на 1 січня 1759 р. в Новослобідському формуванні жило 14220 душ чоловічої статі [4, с. 89–91], тобто, вже в 1759 р. показники чисельності населення Новослобідського полку більше ніж удвічі перевищували показники чисельності населення Нової Сербії 1761 р. На думку С. Шамрая, з якою погоджуємося і ми, колонізація Новослобідського полку мала набагато більше значення для Степової України, ніж сербська колонізація [13, с. 207].

Якщо порівняти національний склад цих двох поселень, то можна зробити висновок, що більшість населення Нової Сербії становили молдавани та українці. Сербів і представників інших народів було порівняно небагато [4, с. 88; 5, с. 194–196]. Треба зауважити, що точну кількість українського населення визначити важко, оскільки багато українських втікачів із Гетьманщини і Слобожанщини нелегально селилися в Новій Сербії. Можливо, з метою приховати їхнє справжнє походження, це населення було записане під назвою іншого народу. У нас немає ґрунтовних досліджень стосовно національного складу Новослобідського полку, але ми сподіваємося, що подальші дослідження цієї теми дадуть нам можливість з'ясувати не тільки кількісний, але й національний склад полку. Той факт, що більшість населення “Задніпровських місць”, з якого потім було засновано Новослобідське формування, було українським, дає нам підстави вважати, що переважна більшість населення полку

теж була українською. Ми хочемо навести ще кілька фактів, які б підтвердили думку, що національний склад Новослобідського формування був переважно українським. У нас є інформація про людність, яка осідала навколо фортеці Св. Єлисавети і пізніше утворила місто Єлизаветград. Так, при фортеці з колишніх Задніпровських сотень Миргородського полку було 78 господарств, з Польщі – 37, з Запоріжжя – 9, з Гетьманщини – 8, з Слобідської України – 1, з Росії – 3, “з чужих країв” (мабуть з інших держав) – 5, з міста Болохова – 1, з міста Боровська – 1, невідомо звідки – 1. Тобто, всього 149 господарств [13, с. 248], з яких більшість – 133 господарства – належали вихідцям з українських територій. За реєстром 1757 р., з Потоцької сотні Миргородського полку втекло 86 господарів із родинами, і 72 з них втекли до Новослобідського полку [13, с. 250].

У рапорті в Полкову канцелярію Новослобідського полку від 17 жовтня 1761 р. про зміни кількості населення слободи Добрянки є інформація і про національний склад поселян. Так, у рапорті є графа під назвою “какой нации”, тобто для позначення національності. Із семи родин всі сім записані як малоросіяни, тобто українці. У цьому рапорті ми знаходимо інформацію про козацькі і селянські родини, які з певних причин втекли з слободи Добрянки. Серед трьох родин, які втекли, всі три записані українцями [25, арк. 16–17].

Отже, порівнявши ці два поселення, а по суті дві різні моделі колонізації та освоєння півдня України, ми хотіли б чітко назвати спільні й відмінні риси. Так, спільним було те, що Новосербське і Новослобідське поселення були сусідами у територіальному відношенні, а також були прикордонними поселеннями, створеними російським урядом з метою захисту південних кордонів. Але якщо Нова Сербія створювалася, у першу чергу, для зміцнення своїх позицій на півдні, і вже згодом саме життя підказало необхідність економічно освоїти цей край, то Новослобідський полк був створений російським урядом насамперед для того, щоб не втратити українське населення “Задніпровських місць”, не допустити втечі цього населення за кордон. Організувавши населення за прикладом Слобідських полків, уряд отримував не тільки поселенців-колоністів, а й готовий до військової служби контингент. Створення полку під командою російських офіцерів дозволяло контролювати і управляти українською людністю. Спільним було і вище керівництво цими поселеннями.

Відмінними в Новій Сербії і Новослобідському полку були адміністративний устрій і управління на місцях. Неоднаковим було ставлення та підтримка уряду цих двох поселень. Чужинці-новосербці отримали кращі землі і угіддя, потужне фінансування, ряд значних пільг та привілеїв. Дуже часто в конфліктах та суперечках новосербців із новослободжанами російський уряд підтримував перших. Порівнюючи національний склад Нової Сербії та Новослобідського полку, треба сказати, що Новосербське поселення відзначалося строкатим національним складом, у якому переважали іноземні народи православного віросповідання. У той же час більшість населення Новослобідського формування становила місцева українська людність. Щодо чисельності населення, то кількісні показники народонаселення в Новослобідському полку значно перевищували кількісні показники новосербської людності.

Отже, незважаючи на всі ті пільги і привілеї, надані сербським колоністам від царського уряду, а також на значне фінансування Нової Сербії, новосербська колонізація мала менше значення для залюднення цих південних територій, ніж Новослобідський полк. Населення полку, незважаючи на менш сприятливі умови, зростало швидше, ніж населення Нової Сербії. До того ж, на заснування Новослобідського поселення уряд не витратив стільки коштів, скільки на організацію Нової Сербії.

Нова Сербія і Новослобідський полк сприяли зміцненню позицій Росії на півдні, втягували південно-український регіон у систему всеросійського ринку, готували плацдарм для остаточного підкорення Північного Причорномор'я і Кримського ханства.

Джерела та література

1. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Запоріжжя, 2002.
2. Полное собрание законов Российской империи (далі ПСЗРИ). – СПб., 1830. – Т. 13.
3. Канцелярія Новосербського корпусу / Упорядники: В. Мільчев, О. Посуньмо // Джерела з історії Південної України. – Запоріжжя, 2005. – Т. 7.
4. Кабузан В.М. Заселение Новороссии в XVIII – первой половине XIX века (1719–1858). – М., 1976.
5. Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України в першій пол. XVIII ст. – Мюнхен, 1960. – Ч. I.
6. Сенатский Архив. – СПб., 1897. – Т. 8.
7. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. (далі – ІР НБУ). – Ф. 42. – Оп. 1. – Спр. 21.
8. Сенатский Архив. – СПб., 1901. – Т. 9.
9. ПСЗРИ. – СПб., 1834. – Т. 16.
10. ПСЗРИ. – СПб., 1833. – Т. 15.
11. Голобуцький В. Запорозька Січ в останні часи свого існування (1734–1775 рр.) – Дніпропетровськ, 2004.
12. ІР НБУ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 235.

13. Шамрай С. До історії залюднення Степової України в XVIII ст. (Крилівщина и Лизаветчина) // Записи історично-філологічного відділу. – 1929. – Кн. XXIV.
14. ІР НБУ. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 1200.
15. ІР НБУ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 239.
16. ІР НБУ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 251.
17. ІР НБУ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 243.
18. ІР НБУ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 249.
19. ІР НБУ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 246.
20. ІР НБУ. – Ф. 42. – Оп. 1. – Спр. 267.
21. Ястребов В. Архив крепости Святой Елизаветы // ЗООИД. – 1889. – Т. 15.
22. ІР НБУ. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 79.
23. ІР НБУ. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 80.
24. ІР НБУ. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 773–781.
25. ІР НБУ. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 1354.

Summary

The article is devoted to the colonization processes of South Ukraine in the XVIII century. The author tries to regard this problem and compare the features of colonization of the Steppe Ukraine with the colonization of settlements of New Serbia (1751–1764), also the Novoslobidskiy cossack regiment (1753–1764) is researched. The reasons of the organization establishment are considered, and also contribution of these settlements to the settling and mastering of south of Ukraine is analysed.

Н. І. Пилипенко

ПОКАЗНИКИ СМЕРТНОСТІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТОЛІТТЯ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ПРИРОДНИЙ РУХ НАСЕЛЕННЯ

Становлення нової парадигми історіописання викликало значну зацікавленість вітчизняних вчених проблемами соціальної історії на мікрорівні. Така ситуація видається цілком природною, адже з'ясування особливостей повсякденних практик попередніх поколінь дозволяє точніше відобразити історичну дійсність. Одне з центральних місць у підтримці життєдіяльності певного соціуму в традиційному суспільстві посідали процеси народжуваності, смертності та приросту населення, які є складовими елементами демографічної поведінки*. Переважна більшість жителів України XVIII ст. – селяни, тому актуальним виявляється вивчення особливостей демографічної поведінки саме цієї соціальної групи. Зміни чисельності сільської громади залежали, насамперед, від народжуваності та смертності. Останній показник, у свою чергу, був визначальним, адже у доіндустріальний період народжуваність характеризувалася стабільно високим рівнем.

Спробуємо розглянути його на прикладі села Лук'янівка Березанської сотні Переяславського полку. Оскільки найповніші дані про смертність відображені у метричних книгах, то основним джерелом для нашого дослідження і буде метрика даного села за 1761–1791 рр., яка зберігається у Державному архіві Полтавської області [1].

Загалом, у Російській імперії поточна реєстрація церквою народжень, смертей та шлюбів була започаткована указом Петра I від 14 квітня 1702 р. „Про подання до Патріаршого Духовного приказу приходськими священиками удільних відомостей про народжених та померлих” [2, с. 192]. У синодальному указі 1722 р. наголошувалося на обов'язковому веденні православним духовенством трьох поіменних видів метричних записів [3]. А через два роки по тому були встановлені офіційні форми цих книг. На практиці, однак, священики ще досить тривалий час вели метрики з порушенням запроваджених норм. Щоб виправити цю ситуацію, 10 лютого 1782 р. Сенат опублікував указ про подання йому щорічно з усіх губернських правлінь відомостей про тих хто народився, помер і одружився. Саме у цей час церковний облік природного руху населення набув стандартного характеру, став більш точним.

Використання даного джерела у нашому дослідженні є цілком закономірним. Зазвичай метрики охоплювали тривалі періоди часу без пропусків чи з незначними пропусками, тому вони є досить

* Демографічна поведінка – це система взаємопов'язаних дій суб'єкта, спрямованих на зміну або збереження його демографічного стану. У широкому розумінні вона включає дії, пов'язані з відтворенням населення, міграцією та соціальною мобільністю. У вузькому – тільки з відтворенням населення безпосередньо (з народжуваністю та смертністю) або опосередковано (зі шлюбністю та розлучуваністю).